

יוסי פרץ

'קריאות כפולות'**כאמצעי לפתרון בעיות טקסטואליות בנוסח המקרא****ראשי-פרקים**

- א. דרכי הפתרון בספקות של נוסח
- ב. הקריאה הכפולה במגילת אסתר
- ג. הקריאה הכפולה בפרשת זכור
- ד. סיכום
- ה. על קריאת השם 'יששכר' בתורה

א. דרכי הפתרון בספקות של נוסח

1. ההכרעה ההלכתית: רוב ומיעוט

במהלך המסירה הארוכה של התנ"ך נתעוררו במשך הדורות ספקות שונים באשר לטיבה של גרסה זו או אחרת בטקסט המקראי. חכמים שונים אשר נדרשו לעניין, וניסו למצוא פתרונות שונים לבעיה, פעלו בעיקר ממניעים הלכתיים ומתוקף עיסוקם בשאלות הקשורות לכתיבת ספר תורה, שההלכה פוסלת אותו בשל אות חסרה או יתירה, או באי דיוק בכתיבת פרשיות פתוחות וסתומות וכד'.

העדות הקדומה ביותר לעיסוק מסוג זה ולדרך ההכרעה מצויה כבר בספרות חז"ל. המקורות מספרים על שלושה ספרי תורה שנמצאו בעזרה שהיו חלוקים בנייהם בכמה עניינים טקסטואליים. הסיפור מובא בארבעה מקומות שונים בניסוחים נבדלים זה מזה, ולהלן הניסוח המופיע בירושלמי תענית פ"ד ה"ב (דף ס, א):¹

"ג' ספרים מצאו בעזרה יספר מעוני ויספר זעטוטי ויספר היא'. באחד מצאו כתוב 'מעון אלהי קדם' ובשני כתוב 'מעונה אלהי קדם'. וקיימו שנים וביטלו אחד. באחד מצאו כתוב 'וישלח את זעטוטי בני ישראל' ובשנים כתוב 'וישלח את נערי בני ישראל'. וקיימו שנים וביטלו אחד".

1 שלושת המקומות האחרים הם: אבות דרבי נתן, פרק מו; ספרי פסקא שנו (דברים לג, כז); מסכת סופרים ו, ד. וראה גם: שמריהו טלמון, "שלושה ספרים מצאו בעזרה", בתוך: ספר סגל, תשכ"ה, עמ' 252-264, הנ"ל עומד בהרחבה על כל המקורות, ומנסה לברר איזהו הנוסח הנכון.

באחד מצאו כתוב תשע 'היא' ובשנים כתוב אחת עשרה 'היא'. וקיימו שנים וביטלו אחד".

מן העדות הנ"ל עולה, כי חז"ל ערכו בירורים טקסטואליים בנוסח המקרא, וכשנתגלו גרסות סותרות הם בחרו להכריע על-פי אמת המידה ההלכתית של רוב ומיעוט. לפי קנה מידה זה הם קיימו את הגרסה 'מעונה' (דב' לג, כז) ודחו מפניה את 'מעון'; קיימו את הגרסה 'נערי' (שמ' כד, ה) ודחו את 'יעטוטי'; וכן קיימו את הנוסח שבו בכמאתיים מקומות בתורה מופיע הכתיב 'הוא' לכינוי הנסתרת (אבל קוראים 'היא')², ורק באחד-עשר מקומות נכתב 'היא' כמתבקש מבחינה לשונית. הספר שנדחה גרס את הכתיב 'היא' רק בתשעה מקומות, ולא באחד-עשר.

בסוף המאה השנים-עשרה תחילת המאה השלוש-עשרה משתמש הרמ"ה (ר' מאיר בן טודרוס הלוי אבולעפיה 1180-1244) באותה אמת מידה לקביעת נוסח הטקסט המקראי כאשר הוא משווה כתבי-יד ומתוודע לגרסות שונות ביניהם. וכך הוא כותב בדברי ההקדמה בספרו 'מסורת סייג לתורה':

"ואם באנו לסמוך על הספרים המוגהים אשר בידינו גם הם נמצאו בהם מחלקות רבות, ולולא המסורות שנעשו סייג לתורה כמעט לא מצא אדם ידיו ורגליו במחלקות, ... ואם יאמר אדם לכתוב ס"ת כהלכתו ילקה בחסר וביתר ונמצא מגשש כעור באפלת המחלקות ולא יצליח את דבריו למצוא חפצו. ויהי כראותי אני מאיר הלוי ברי' טודרוס הלוי הספרדי את המקרה הזה אשר קרה את כל הספרים ואת המסורות בחסרות ויתרות כי פרץ הזמן גדרם וסתם מקורם חשתי להחליץ ולדרוש ולחקור אחר הספרים המוגהים והמדוקדקים ואחר המסורות המדוקדקות ולעמוד על מחלוקתם ולנטוש ספרים חדשים באו מקרוב וללכת אחר הישנים הנאמנים ולנטות בהם אחר הרוב כדרך שנצטוינו מן התורה בכל דבר המחלוקת ללכת אחר הרוב שנאמר אחרי רבים להטות...".

2. הכרעה ע"פ טקסט מופת

דרך אחרת לקביעת נוסח טקסט מדויק אנו מוצאים אצל הרמב"ם, וכך הוא כותב בעניין צורת הכתיבה של ספר-תורה ונוסחו.³

2 תופעה זו מכונה בשם 'קרי תמידי', וראה דוגמות נוספות במאמרי "הגיית שם ה' וצורות כתיבתו", בתוך: טללי אורות ח, עמ' 134-137.

3 הלי ספר תורה ח, ד.

"ולפי שראיתי שיבוש גדול בכל הספרים שראיתי בדברים אלו, וכן בעלי המסורת שכותבין ומחברין להודיע הפתוחות והסתומות נחלקים בדברים אלו במחלוקת הספרים שסומכין עליהם - ראיתי לכתב הנה כל פרשיות התורה הסתומות והפתוחות וצורות השירות, כדי לתקן עליהם כל הספרים ולהגיה מהם. וספר שסמכנו עליו בדברים אלו הוא הספר הידוע במצרים שהוא כולל ארבעה ועשרים ספרים שהיה בירושלים מכמה שנים להגיה ממנו הספרים, ועליו היו הכל סומכין - לפי שהגיהו בן-אשר ודקדק בו שנים הרבה והגיהו פעמים רבות כמו שהעתיקו; ועליו סמכתי בספר התורה שכתבתי כהלכותו".

הרמב"ם שבהישג ידו היה ספר מפורסם שהגיהו אהרן בן-אשר, גדול בעלי המסורה בכל הדורות, סומך על ספרו כמייצג את הנוסח המדויק, ודוחה מפניו את כל הגרסות האחרות.⁴ בידי הרמב"ם, לעומת זאת, שהיה בן דורו של הרמב"ם, לא היה ספר דומה, ולכן הוא הולך בדרך של הכרעה לפי הרוב, שהיא אמת מידה הלכתית של "אחרי רבים להטות".⁵

3. פשרת "הלכך לימרינהו לכולהו"

מאמרנו בא להציג גישה שלישית של דרך הכרעה בספקות שהתעוררו בענייני נוסח בטקסט המקראי. אנו נראה, כי הקו המנחה גישה זו אינו רוב או מיעוט ואינו הסתמכות טוטאלית על כתב יד כלשהו, אלא פשרה ורצון לצאת ידי חובת כל הדעות, ולכן במקרה של ספק בנוסח קוראים קריאות כפולות, דהיינו: בראשונה קוראים את הגרסה המופיעה בטקסט, ובשנייה שוב חוזרים וקוראים

4 על ייחודו של היכתרי' עמדו חוקרים רבים וביניהם: מ' גושן-גוטשטיין (ראה את פירוט הפרסומים בתוך המפתח הביבליוגרפי בספרו של פנקובר הנזכר להלן); י' ייבין, **כתר ארם צובה ניקודו וטעמיו**, ירושלים תשכ"ט; הרב מ' ברויאר, **כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא**, ירושלים תשל"ו (1976); Penkower, J.S., "Maimonides and the Aleppo Codex", Textus IX (1981), pp. 39-128; י"ש פנקובר, **נוסח התורה בכתר ארם-צובה - עדות חדשה**, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, המכון לחקר המקרא היהודי, כרך ו', רמת-גן תשנ"ג; מ' כהן, "מבוא למהדורת היכתרי', בתוך: **מקראות גדולות - היכתרי', מהדורת יסוד חדשה, יהושע ושופטים ומבוא כללי**, אוניברסיטת בר-אילן 1992, עמ' 42 ואילך.

5 ראה: מ' כהן, "האידיאה בדבר קדושת הנוסח לאותיותיו וביקורת הטקסט" בתוך: **המקרא אנחנו**, בעריכת א' סימון, הוצאת דביר תשל"ט, עמ' 42-69, ובעיקר עמ' 61-62. במאמר זה פורש כהן יריעה רחבה ובה הוא מציג ניתוח היסטורי של המציאות הטקסטואלית המקראית המגוונת בימי-הביניים ואת המשתמע ממנה.

את הגרסה האחרת. זוהי פשרה בבחינת "אל-תנח דך כּי אינך יודע אי זה קָשֶׁר הָזֶה אוֹ-זֶה (אם-שְׁנֵיהֶם כָּאֶחָד טוֹבִים" (קהלת יא, ו).
 נדגים את דברינו בעזרת שני מנהגים של קריאות כפולות אשר נתחדשו ממש במאות האחרונות: האחד נוגע לתחום הטקסט העיצורי (אותיות השימוש), והשני - לתחום הניקוד וההגייה. נעמוד תחילה על השתלשלות המנהגים המאוחרים, ואחר-כך נבדוק את עדויות הטקסט על-פי המסורה, את עדויותיהם של כתבי-יד קדומים ומאוחרים ואת התייחסותם של חכמי דקדוק ומסורה למנהגים החדשים.⁶

ב. הקריאה הכפולה במגילת אסתר

1. השתלשלות המנהג

בשני פסוקים שבמגילת אסתר נוהגים היום בקהילות אשכנזיות שונות לקרוא פעמיים מילים מסוימות: בפרק ח, יא קוראים: "להשמיד ולהרג ולאבד", וחוזרים וקוראים: "להשמיד ולהרג ולאבד"; וכן בפרק ט, ב קוראים: "ואיש לא עמד בפניהם", וחוזרים וקוראים: "ואיש לא עמד בפניהם". יש נוהגים לחזור רק על המילים החלופיות, יש נוהגים לחזור על חלקים מן הפסוקים (המילים המצוטטות לעיל), ויש 'מהדרים' הנוהגים לחזור על כל אחד משני הפסוקים בשלמותם.

המנהג לקרוא קריאה כפולה הוא מנהג אשכנזי מאוחר. עמד על כך בקצרה הרב מ' ברויאר,⁷ והוסיפו אחריו ותיארו את השתלשלות המנהג בהרחבה י"ש שפיגל⁸ וי"ש פנקובר.⁹ על-פי העדויות שהם מציגים, החל המנהג במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה, ולכל המוקדם במחצית השנייה של המאה השמונה-עשרה, בשל ספק שנתעורר ביחס לנוסח הטקסט של המגילה, בעקבות פרסום ספרו של בעל 'מנחת שי' (ועל כך בהמשך).

6 בסוף המאמר נוסף פרק לעניין קריאת השם 'יששכר' בתורה הקשור ישירות לענייננו.
 7 הרב מ' ברויאר, 'מקראות שיש להם הכרע', **מגדים** (תשי"ן), בעיקר עמ' 97-106.
 8 בשני מאמרים: (1) 'על הספקות ועל החומרות', **מגדים** יא (תשי"ן), עמ' 113-115; (2) 'יעוד על הקריאה הכפולה של פסוקים במגילת אסתר', **מגדים** כ (תשנ"ג), עמ' 97-98.
 9 י"ש פנקובר, 'מנהג ומסורה - זכר עמלק בחמש או בשש נקודות', נספח II: על קריאת מגילת אסתר: 'ולהרגי' (ח 11); 'לפניהם' (ט 2), בתוך: ר' כשר, מ' ציפור וי' צפתי (עורכים), **עיוני מקרא ופרשנות**, כרך ד, רמת-גן תשנ"ז, בעיקר עמ' 122-126.

על-פי עדותו של ר' יוסף זונדל מסלאנט (1786-1866), אשר נתפרסמה בתחילת המאה העשרים,¹⁰ אנו יודעים היום, כי הראשון שנהג לקרוא קריאה כפולה את כל הפסוק 'בפניהם' (ט,ב), הוא רבו, ר' חיים מוולאז'ין (1749-1821). הוא התחיל לנהוג כך בשנת 1814 או 1815, לאחר שהראו לו את דברי בעל 'מנחת שיי'; זאת נוסף למנהג שנהג בו מכבר, לקרוא קריאה כפולה את כל הפסוק 'להרגי' (ח,יא); וכך כותב ר' יוסף זונדל באותה עדות:

"גם מגילת אסתר הייתה כתובה כך, ועיינתי בה כנייל ומצאתי שהיה כתוב שם: "ואיש לא עמד בפניהם" בבית (=באות בי"ת) ושאלתיו: הלא המ"ש (=המנחת של) הכריע שצ"ל בלמד, וגם הראתיו במ"ש גופא, ואמר עד הנה היה מנהגו לקרוא פסוק "אשר נתן" ב' פעמים, פעם א' 'להרגי' ופעם ב' 'ולהרגי', ומעתה יקראו גם הפסוק "נקלה" ב' פעמים, פעם א' 'בפניהם' ופעם ב' 'לפניהם'. וזה היה בשנת תקע"ד או תקע"ה".

פנקובר שיער, כי הקריאה הכפולה של הפסוק שבו התיבה 'להרגי', היא תוצאה של ספק בקריאה, עליו שמע ר' חיים מוולאז'ין מפי רבו הגאון מוויילנא.¹¹

על-פי שתי עדויות אחרות (שהן אחת) אשר נתפרסמו בסוף המאה התשע-עשרה¹² ובתחילת המאה העשרים¹³ עולה, כי גם החתם סופר (1762-1839), אשר נולד כ-20 שנה אחרי ר' חיים מוולאז'ין נהג לקרוא קריאה כפולה של כל הפסוק בשני המקרים שלעיל. אנו למדים זאת משני נכדיו (של החתם סופר): ר' שלמה בן אברהם סופר ור' שמחה בונם, אשר העידו שכך נהג סבם בקריאת המגילה. וכך כותב ר' שמחה בונם באחת מתשובותיו:

"וגם נהג אאמו"ז (=אדוני אבי מורי וזקני) זצ"ל בבית מדרשו לקרות שני פעמים הפסוקים "אשר נתן וכו' להשמיד להרוג ולאבד", כי נכתב 'להרגי' בלא וי"ו החיבור, במגילה שלו נכתב בין השיטות וי"ו החיבור וקורין עוד הפעם 'ולהרוג'. וכן בפסוק "נקלה היהודים וכו' ואיש לא עמד לפניהם", תלויה ג"כ בין השיטות ב',¹⁴ לקרות עוד הפעם כל הפסוק 'בפניהם'; והכל

10 הצדיק ר' יוסף זונדל מסלאנט ורבותיו, ערך א' ריבלין, ירושלים תרפ"ז (=1927), סי' יד.

11 במאמרו לעיל (הערה 9), עמ' 125-126, הוא מעלה אפשרות אחרת.

12 ר' שלמה בן אברהם סופר, חוט המשולש, פאקש 1887; תל-אביב תשכ"ג, עמ' קכד.

13 שו"ת שבט סופר, בודפסט-ווין 1909, או"ח, סוף סי' כז.

14 ברור שלגבי 'לפניהם' / 'בפניהם' הוא הפך את הנתונים, וצ"ל שתלה בין השיטות ל' ולא ב', כך עולה מן המסורה כפי שנראה להלן, ואף הוא עצמו מזכיר אותה כאסמכתא לדבריו.

ע"פ המסורה שנדפס ג"כ בחומשים. ולא צוה לנהוג כן בשאר בתי כנסיות, כי לא רצה לשנות ממנהגו של עולם".

יוצא אפוא, כי החתם סופר נהג מנהג פרטי בקריאה הכפולה ו"לא צוה לנהוג כן בשאר בתי-כנסיות, כי לא רצה לשנות ממנהגו של עולם". ר' שמחה בונם הנכד אף מוסיף, כי ראה במגילה של סבו תיקונים בין השיטות, אשר נעשו בגוף הטקסט כדי להתאימן להערות שבמסורה.

העדויות האחרונה לענייננו היא של ר' שלמה גנצפריד, בעל **קסת הסופר**,¹⁵ והיא נתפרסמה בשנת 1871. ר' שלמה גנצפריד מעיד על רבו, ר' מאיר אייזנשטט (1780-1852), בעל **אמרי אש**¹⁶ ותלמידו של החתם סופר, "שהיה נוהג, שלאחר שקרא 'להרג' אמר בלחש 'להרג'", דהיינו: הוא קרא בלחש קריאה כפולה רק את התיבה המסופקת, ולא את כל הפסוק, וכך גם לגבי התיבה 'לפניהם'.¹⁷

מסתבר, שבשנת 1835 עדיין לא נתחדש המנהג של הקריאה הכפולה של בעל אמרי אש,¹⁸ שכן במהדורה הראשונה של קסת הסופר, אשר יצאה באותה השנה, לא העיר ר' שלמה גנצפריד מאומה על מנהג זה של רבו, כאשר הוא דן במקומות המסופקים שבנוסח המגילה. מכאן שהמנהג נתחדש לאחר 1835 ולפני 1852 – היא שנת פטירתו של ר' מאיר אייזנשטט.

לדעת פנקובר, המנהג של הקריאה הכפולה בקהילות אשכנז התחיל להיות נפוץ כנראה במאה העשרים, וככל הנראה בעקבות המנהג שנמסר בשם החתם סופר, על אף שביקש שלא ישנו ממנהגו של עולם, כנזכר לעיל.

לאור התיאור הנ"ל עולות שתי תמיהות על הקריאה הכפולה:

א. ממאי נפשך, אם הגרסה הכתובה היא הנכונה, יש לקרוא רק אותה; ואם הגרסה שאיננה כתובה היא הנכונה, מדוע היא לא נכתבה בגוף הטקסט? מיד נוסיף, כי אין כאן עניין לתופעת הקרי והכתיב – שבה קוראים גרסה אחרת (הקרי), כפי שהיא מופיעה בשולי הגיליון, ואין קוראים את הגרסה המופיעה

15 ר' שלמה גנצפריד, קסת הסופר, מהדורא תניינא, עם 'לשכת הסופר', וחלק שני עם מלאות וחסרות, אונגוואר תרל"א [=1871], קלד ע"ב.

16 הוא שו"ת אמרי אש, ב כרכים, למברג 1852, אונגוואר 1864.

17 נדגיש, כי הרב גנצפריד מזכיר במהדורה זו (שנת 1871) רק את מנהג רבו, ולא את מנהג הקריאה הכפולה בקול רם של החתם סופר, שהיה המורה של רבו. היינו: המנהג של החתם סופר לא היה מוכר, מפני שלא היה נפוץ.

18 למען הדיוק נוסיף, כי גם עשר שנים קודם לכן, לא היה מנהג זה נפוץ, שכן ר' וואלף היידנהיים, אשר דן בקביעת הנוסח במגילת אסתר, לא הזכיר מנהג של קריאה כפולה בספרו: מגילת אסתר מאירת עינים, רדלחיים 1825.

בנוסח הכתוב (הכתיב) – שהרי במילים שלעיל, הנכפלות בקריאה במגילה, אין שום הערת קרי וכתוב.

ב. בעניין קריאת המגילה בתלמוד נאמר (ירושלמי מגילה פ"ב ה"ב): "אין מדקדקין בטעויותיה. ר' יצחק בר אבא בר מחסיה ורב חננאל הוון יתיבין קומי רב (היו יושבים לפני רב), חד אמר 'יהודים' וחד אמר 'יהודיים', ולא חזר חד מינהון. ר' יוחנן הוה קרי כולה 'יהודים'".
 מהדברים האלה אנו למדים, כי אם השינוי במילה אינו משנה את המשמעות, אין מחזירים את בעל הקורא,¹⁹ שכן ר' יצחק קרא 'יהודים' ור' חננאל קרא 'יהודיים', והם לא חזרו על הגרסה החלופית, כלומר לא קראו קריאה כפולה.²⁰ אם כך, מדוע יש כמה קהילות החוזרות וקוראות פעמיים את המילים: 'להרג' / 'ולהרג'; 'בפניהם' / 'לפניהם', אעפ"י שאינן משנות את משמעות הפסוק?

2. עדויות במסורה ובכתבי-יד קקראיים

לדעתם של הרב מרדכי ברויאר ושל ד"ר יצחק פנקובר,²¹ שני חוקרי מסורה מובהקים, המנהג האשכנזי הנ"ל הוא מנהג מוטעה, כפי שעולה מן המסורה ומכתבי-היד הטברניים המדויקים, לרבות כתר ארם צובה.
 על צירוף המילים: 'להשמיד ולהרג' (ח,יא), ישנה הערת מסורה קטנה האומרת: ל' (=ליתא),²² כלומר הצירוף 'להשמיד ולהרג' הוא יחידאי בתנ"ך, ואין עוד כמוהו, ומכאן ההוכחה שהגרסה היא 'ולהרג'. שאילולא כן, המסורה לא יכולה הייתה להעיר ל', שכן הצירוף 'להשמיד להרג' (ללא וא"ו) מופיע בעוד שני מקומות במקרא ושניהם במגילת אסתר: ג, יג; ז, ד.²³

19 וכך גם בהלכות קריאת מגילה, טור אורח חיים, ס"י תרצ.

20 עיון במגילה מלמד, כי המילה 'יהודים' (כולל באותיות השימוש) כתובה במגילה 44 פעמים וגם נקראת כך, וב-6 מקרים נוספים הכתיב הוא 'יהודיים', וחקרי - 'יהודים'. מ"מ חשוב להדגיש, כי במקרים של שתי גרסות, בסופו של דבר, רק אחת מהן נקראת, ולא הנהיגו כמנהג האשכנזי לקרוא קריאה כפולה.

21 במאמריהם לעיל (הערה 7 והערה 9).

22 כגון בכתב-היד לנינגרד, ועל כך בהמשך.

23 הרב ברויאר, במאמר הנ"ל (הערה 7), עמ' 100-101, מביא שתי הוכחות נוספות: האחת מספר 'אכלה ואכלה', והשנייה – מהמסורה הסופית שבמקראות הגדולות.

בכתבי-היד המקראיים התימניים ובמגילות הכתובות ע"ג קלף מסורת הנוסח היא 'ולהרג' / 'לפניהם'.²⁸ גם חכמים ואנשי הלכה מבני תימן, אשר נדרשו לעניין זה, מחזקים את גרסת כתבי-היד. הרב יחיאל צאלח (המהרי"ץ), שחי בתימן במאה השמונה-עשרה, מגדולי תלמידי-החכמים שהצמיחה יהדות-תימן, כותב: "ולהרג – הכי גרסינן בו"י, וכתוב בגליון, כי כן הוא בספרים מוגהים. ואני גם כן מצאתי במוסרה רבתא בערך הלמ"ד, גבי אותיות דנסיבין ו"יו למ"ד. שוב מצאתי בדפוסים חדשים שכתבו בהג"ה מבחוץ, שכן נמצא בספרים מדוקדקים 'ולהרג' בו"י. ואם כן אין לשנות מזה, כי בודאי טעות ותסרון נפל בדפוסים".²⁹

גם באשר לצורה 'לפניהם' מציין המהרי"ץ: "לא עמד לפניהם – כן הוא בכל התיגיאן שבדקתי; תיבת 'לפניהם' בלמ"ד, ולא בבי"ת, וכן הוא בירושלמיים".
נוסף לדבריו המפורשים של המהרי"ץ, כתב לאחרונה גם הרב יצחק רצאבי דברים ברורים בעניין זה: "מקובל אצלנו מימי-קדם לכתוב 'להשמיד ולהרג' – בו"י בתחילת התיבה... ואיש לא עמד לפניהם' – בלמ"ד, לא בבי"ת. וכן הוא העיקר והנכון, והגירסאות האחרות מוטעות, ולכן אין צריכין לחזור ולקרות שתי פעמים כשתי הגירסאות, כפי שהנהיגו מקרוב בשאר קהילת ישראל".³⁰
במקראות הגדולות דפוס ויניציאה רפ"ד-רפ"ה (5-1524), אשר הוגהו ע"י יעקב בן-חיים, מצויות הגרסות: 'להרג', 'לפניהם', שאינן תואמות את נוסח-המסורה.³¹ דפוס זה נסמך בעיקר על כתבי-יד ספרדיים, ויתכן שבשתי

28 ראה: צ' קיסר, "עוד על מסורת הקריאה: 'ולהרג' / 'לפניהם'", בתוך: דף שבועי מס' 331 (פרשת ויקרא וישבת זכור), אוניברסיטת בר-אילן תש"ס.

29 בתיבירו 'חלק הדקדוק', ראה: המהדורה שנתפרסמה בד"צ בשנת תשמ"ב (חסר מקום הדפוס).

30 שולחן ערוך המקוצר (חלק ג), קכב, כא, בני-ברק תשנ"ו.

31 השיבושים במהדורתו של בן-חיים אינם מצטמצמים אך רק לנוסח הטקסט, אלא הם מקיפים את הערות המסורה, את התרגומים הארמיים ואת נוסח הפירושים המצויים על הדף. גם בתחומים אלה מגיע מספרם של השיבושים לאלפים רבים. ראה את המבוא המפורט של מי כהן בתוך ס' יהושע הנזכר להלן, עמ' 1* - 42*. בשל מצבן של מקראות גדולות כיום נטל על עצמו מפעל מקראות הגדולות – 'הכתר' באוניברסיטת בר-אילן, ובראשו פרופ' מנחם כהן, המהדיר והעורך המדעי, את המשימה הכבדה להוציא לאור מקראות גדולות – מהדורת יסוד חדשה, שמטרתה לתקן מן היסוד, עד כמה שהדבר אפשרי, את פגמיהן של המהדורות הקיימות. היטיב לבטא את הדברים הרב ברויאר עצמו אשר כתב בביקורת שלו מיד עם צאת הכרך הראשון של המהדורה: "אין ספק, שזוהי המהדורה החדשה של מקראות גדולות, הנקייה ומתוקנת ומדויקת בכל ארבעת הרכיבים של מקראות גדולות: מקרא ומסורה, תרגום ומפרשים" [בתוך: עמודים מא (תשנ"ג) – בטאון הקיבוץ הדתי, עמ' 72-77]. משנת 1992 ועד עתה יצאו לאור בסדרה זו שישה ספרים: בראשית (בשני כרכים), יהושע-שופטים

גרסות אלה סמך על כתבי-יד אשכנזיים, אם כי אין זה הכרחי להניח כך, שהרי הגרסה 'בפניהם' קיימת גם בכתבי-יד ספרדיים.³²

נוכל עתה לתאר את תהליך התפתחותו של המנהג המאוחר כך: באשכנז בימי-הביניים היו נפוצות במגילות אסתר הגרסות: 'להרג', 'בפניהם', והן המשיכו להתקיים גם בעידן הדפוס, ואף קיבלו חיזוק מהמקראות הגדולות של בן-חיים, שיצא להן שם של ספר מדויק. הרב יצחקי מונה כ-30 חילופים במלא וחסר בין המגילות האשכנזיות ובין נוסח המסורה, אשר שונו במרוצת הזמן כדי להתאימם לנוסח המסורה ולכתבי-היד המדויקים, אבל לא את החילוף ב'להרג', 'בפניהם'.³³

בעקבות החיבור של ר' ידידיה מנורצי, 'מנחת ש"י', אשר נתפרסם כמאה שנה לאחר שנכתב,³⁴ התחילו להתעורר במאה התשע-עשרה שאלות הלכה למעשה בענייני נוסח, כדוגמת שני המקומות במגילת אסתר העומדים במרכז דיונו, ובעקבותיהן הונהגה הקריאה הכפולה. וכך נוצר מצב מוזר שבו מחזיק בעל הקורא בשעת קריאת המגילה בטקסט שבו מופיעות הגרסות: 'להרג' / 'בפניהם', ואילו ציבור המתפללים, שרובו מקשיב מתוך תנ"כים מצויים מתחיל בטקסט שבו הגרסות: 'ולהרג' / 'לפניהם'.

נעבור עתה לדוגמה השנייה הקשורה לעניין הכפילות בהגייה, ואף היא חידוש מאוחר של המאות האחרונות באשכנז.

ג. הקריאה הכפולה ב'פרשת זכור'

1. השתלשלות המנהג

מקובל בקרב רוב קהילות אשכנז לקרוא פעמיים את המילים 'זכר עמלק' שבפרשת זכור (דב' כה יט): פעם בצירה מתחת לאות ז' (זָכַר) ופעם בסגול (זִכָּר). הספרדים, לעומת זאת, שאינם מבדילים בין צירה לסגול קוראים קריאה אחת בלבד ובצירה. מה מקורו של מנהג זה, מתי הוא התחיל? והשאלה המעשית המתבקשת היא האם לשם קיום מצוות הקריאה אכן זקוקים אנו לקריאה כפולה?

ומבוא כללי למהדורה (בכרך אחד), שמואל א-ב, מלכים א-ב וישעיהו. סי' יחזקאל עתיד לצאת לאור בחודשים הקרובים.

32 עבודה חשובה ומקיפה על המקראות הגדולות נכתבה על-ידי: י"ש פנקובר, **יעקב בן חיים וצמיחת מהדורות המקראות הגדולות**, כרכים א-ב (דיסרטציה), ירושלים תשמ"ב.

33 הרב ד' יצחקי, "מנהגי כתיבת מגילת אסתר", בתוך: **זכור לאברהם** [קובץ תורני], חולון תשנ"ג, עמ' תלא-תלט.

34 נכתב בשנת 1626, ונתפרסם כמאה שנה לאחר מכן במנטובה בשנים 1742-1744.

הרד"ק בסי' השורשים (בכתבי-היד של החיבור) העיר לראשונה על המחלוקת בניקוד בכתבי-היד הספרדיים המקראיים. וכך נאמר שם בערך 'זכר': 'תמתה את זכר עמלק' (דב' כה, יט) בשש נקודות, אבל "לזכר קדשו" (תה' ל, ה) בחמש נקודות, ולית כוותיה, כן הוא במקצת הספרים; ובמקצת הספרים כל "זכר" בחמש נקודות. במילים אחרות: הרד"ק מעיד שראה את המלה 'זכר' מנוקדת בסגול בחלק מן הספרים, ובחלק אחר היא מנוקדת בצירה. לעומת זאת, בדפוסים של סי' השורשים, החל מדפוס ונציה ועד למאה הי"ט, מסתיימת הערת הרד"ק במילים 'ולית כוותיה'. דהיינו: המילה 'זכר' ש"בפרשת זכור" תמיד מנוקדת בסגול.³⁵ עפ"י ההערה שבדפוסים אלה הוגהו סידורי תפילה שונים וחומשים במאות הי"ז, הי"ח ותחילת הי"ט, כגון: סידור התפילה של ר' שבתי סופר, במילה 'זכר' בתפילת "אשר" ובתפילת ערי"ש. לעומתם, החומש המפורסם "מאור עיניים" של ר' וואלף היידנהיים (= הרוו"ה) עם הפירוש 'עין הקורא' ליהב"י (= יקותיאל הנקדן בן יהודה), רדלהיים 1818, מחזיק בגרסה 'זכר' בפרשת ב'שלח' וגם בפרשת 'כי- תצא'.

בשנת 1832, כחמש עשרה שנה לאחר צאת מהדורתו של הרוו"ה, יצא לאור הספר "מעשה רבי" לר' יששכר בער, ובו הוא מתאר את מנהגי הגר"א - הגאון ר' אליהו מווילנא, אשר לא מכבר מלאו מאתיים שנה לפטירתו. המחבר מביא מחלוקת בין תלמידיו של הגר"א, כיצד קרא את המילה 'זכר' שב"פרשת זכור": בעל הספר, ר' יששכר, מעיד: "כשהוא קורא (הגר"א) פ' זכור קורא זְכָר בסגול תחת הזי"ן", ואילו ר' חיים מוולאז'ין, אשר נתן את הסכמתו לספר, כותב בהסכמה: "ואשר כתב לקרות בפ' זכור זְכָר בשש נקודות, אני שמעתי מפה קדוש שקרא בחמש נקודות (=זְכָר), ולא ידעתי אם השומעים שמעו וטעו לומר בשש נקודות, או אולי בזקנותו חזר בו".

כשמונים שנה לאחר העדות הנ"ל יצא לאור החיבור ההלכתי - משנה ברורה - של ר' ישראל מאיר הכהן, הנודע בשם 'החפץ חיים'. כיוון שקריאת "פרשת זכור" היא חיוב מדאורייתא, והיה לו ספק לגבי הקריאה הנכונה, הוא קבע להלכה, שיש לקרוא קריאה כפולה את המילים 'זכר עמלק', ובלשונו (תרפה, יח): "דע זיש אומרים שצריך לקרות זְכָר עמלק' (דב' כה, יט) בצירי, ויש אומרים שצריך לקרות זְכָר עמלק' בסגול, וע"כ מהנכון שהקורא יקרא שניהם לצאת י"ש [=ידי שניהם]". מאוחר יותר נתרבו מנהגים שונים בנידון: יש שחוזרים רק

35 פנקובר (במאמר בהערה 9, עמ' 80 ואילך) עומד בהרחבה על ההבדלים בין כתבי-היד של סי' השורשים ובין הדפוסים.

על שתי המילים: 'זכר עמלק', יש שחוזרים על המשפט: 'תמחה את זכר עמלק', ויש 'מהדרים' שחוזרים על כל הפסוק.³⁶

2. עדויות במסורה ובכתבי יד

לדעת הרב ברויאר ופנקובר אין צל של ספק, כי הניקוד במלה 'זָכַר' (בצירה) הוא הניקוד המקורי והנכון, ואין למנהג הקריאה הכפולה על מה שיסמוך. כך עולה מעדויות מן המסורה, מכתבי-יד הטברניים הקדומים והמדויקים, לרבות כתר ארם-צובה ומחכמי המסורה.

בכתבי-היד העתיקים, אשר נכתבו בסמוך לתקופת המסורה, ונחשבים למדויקים מאוד בניקוד ובטעמים: כתב-יד לניגרד,³⁷ כתב-יד ששון 1053 ועוד – בכלם מנוקדת התיבה 'זָכַר' בזי"ן צרויה.³⁸ כתב-היד העתיק והמפורסם – 'הכתר', שמלאכת הניקוד והמסירה שלו נעשתה באי"י לפני למעלה מאלף שנה ע"י אהרן בן-אשר, גדול המסרנים בכל הדורות, גם הפעם, לצערנו, אינו יכול לשמש כעדות ישירה. שכן בין אותם חלקים של הכתר החסרים כלולים גם כמעט כל חמשת חומשי התורה, לרבות 'פרשת זכור' שבה עסקינן. עם זאת, נתמזל מזלנו גם הפעם, ובין מאות השאלות שביקש ר' יעקב ספיר לברר מתוך הכתר באמצעות השליח לחלב, היתה שאלה אשר התייחסה לניקודה של המלה 'זָכַר' שבי'פרשת זכור'. וזה נוסח השאלה והתשובה:³⁹

מראה מקום	השאלה	התשובה
(דברים כה, יט	זכר חנ	כן

כלומר: האם בכתר מנוקדת המלה 'זָכַר' בחי"ן (=בחמש נקודות = זָכַר), והתשובה של הממונה, ר' מנשה סיתהון, היא - כן! גם עדות זו, כמו שראינו לעיל בשאלות בעניין 'ולהרג' / 'לפניהם', מקבלת חיזוק נוסף מר' שכנא ילין,

36 וראה לעניין זה פנקובר שם, עמ' 71 הערה 1.

37 בכתב-יד זה השתמש פרופ' אהרן דותן במהדורת התני"ך שלו בהוצאת עדי, ת"א תשל"ג, (ומהדורה שנייה בשנת תשל"ז). גם התני"ך בההדרתו, הידוע בכינויו 'תני"ך צה"ל', מבוסס על מהדורה זו.

38 ראה בהרחבה את מאמרו של הרב ברויאר (בהערה 7) עמ' 110, ואת מאמרו של פנקובר (בהערה 9), עמ' 101.

39 ראה לעיל הערה מס' 25.

אשר גם הוא ביקש מחתנו, ר' יהושע קמחי, לוודא את ניקוד המילה 'זָכַר' בצירה, ואכן, כך הדבר!⁴⁰

פנקובר בדק בעשרות כתבי-יד מימי-הביניים את הניקוד בתיבה 'זכר' ומצא, כי בכתבי-היד, הנחשבים למדויקים (בחלק מהספרדיים) היא מנוקדת בצירה, ובכתבי-יד, הנחשבים לפחות מדויקים (בחלק מהספרדיים וברוב האשכנזיים) היא מנוקדת בסגול. בעקבות ממצאים אלו הוא מעיר: "לו היינו חוששים גם לשיטות הניקוד הנמצאות בכתבי-היד הרחוקים מכתבי-היד הטברניים המדויקים, והיינו מתחילים לקרוא קריאה כפולה בכל מקרה של חילוף שבינם לבין כתבי-היד המדויקים, לא היינו משלימים את קריאת התורה בשעה סבירה".⁴¹

גדולי החכמים שעסקו במסורה, בנוסח המקרא וקריאתו ראו בנוסח בן-אשר את המייצג האידיאלי של נוסח המסורה, ולכן כל העוסקים במלאכת המסירה שאפו להגיע ל'נוסח בן-אשר'. כך כתב הרמב"ם בהלכות ספר-תורה אשר הזכרנו לעיל⁴² וכך כותבים גם חכמים שונים אחריו, כגון: הרד"ק כתב בפירושו לתה"סב, ב: "ואנחנו סומכים על קריאת בן אשר". דברים ברוח זו ממשיכים להדהד גם אצל חכמי מסורה כמו ר' מנחם לונזאנו ור' ידיה מנורצי. הראשון כותב: "ונהגו כל ישראל בגלילות האלה לסמוך על קריאת בן אשר כאילו יצאה בת קול ואמרה בן אשר ובן נפתלי, הלכה כבן אשר".⁴³ ר' ידיה מנורצי מתייחס לסמכותו של בן-אשר מיד עם תחילת פירושו לס' בראשית (פרק א, ד ד"ה: "יהי אור"), וכך הוא כותב: היו שני חכמים גדולים שנחלקו על מלות הרבה שבתורה וטעמיהם, ונקראו ר' אהרן בר משה משבט אשר ורבי משה בן דוד משבט נפתלי; ואנחנו סומכים על קריאת בן אשר, וכן סמך עליו הרמב"ם ז"ל... וזה כלל גדול במקרא".

ולענייננו, ר' שלמה ידיה מנורצי, הנחשב לפוסק האחרון בענייני נוסח המקרא, מעיר בחיבורו "מנחת שי", הערות לכל ספרי המקרא על שיבושים שנפלו במקראות הגדולות דפוס וונציאה ש"ז-ש"ח ובמהדורות הסומכות

40 ראה את השאלה ואת התשובה במאמרו של עופר הזכר לעיל בהערה 26, עמ' 45.

41 במסגרת עבודתי בעבר ב"מפעל המקרא והמסורה" שליד אוניברסיטת "בר-אילן" בראשותו של פרופ' מ' כהן, נבדקו עשרות רבות של כתבי-יד מקראיים מימי-הביניים, והממצאים עולים מהם שבים ומחזקים את דבריו של פנקובר בדבר חילופי הניקוד בכתבי-היד.

42 פ"ח, ה"ד.

43 לונזאנו מנחם, אור תורה, בתוך: שתי ידות, ויניציאה שעי"ח, ג,ב.

עליה.⁴⁴ על ניקוד התיבה 'זכר' (בצירה ובסגול) הוא אינו מעיר דבר, ומכאן שהסכים לניקוד זה, ולכתחילה לא נתעורר אצלו כלל וכלל הספק בדבר נכונו. חיום בכל דפוסי המקרא מנוקדת המלה 'זכר' בצירה ובסגול, ואין זכר לניקוד בסגול סגול.

ונסיים עניין זה בתמיחות אשר מעלה שפיגל בעניין הקריאה הכפולה, וכך הוא כותב: "חלק גדול מבעלי הקריאה האשכנזיים, קוראים כיום בהברה ספרדית. וכאן יש לשאול, מה טעם עליהם לחזור על המלה 'זכר', ובקריאה שונה. הרי זה ממש חוכא ואיטלולא. רוצה לומר, הרי הם מבטאים דבר שאינו נכון כל עיקר לפי קריאתם. ולא זו בלבד, אלא הם סותרים עצמם מיניה וביה. לדוגמה, הרי הם קראו 'זכור את אשר' וכו'. האם הבדילו בין הצירי במלה 'את' לבין הסגול במלה 'אשר'! האם הבדילו ביניהם במקומות נוספים באותה קריאה? ברור שלא הבדילו שהרי אין זה מבטאים. אם כן, מה טעם עליהם לבטא באופן משונה וצורם את המלה 'זכר'!"⁴⁵

ד. סיכום

במהלך המסירה הארוכה של הטקסט המקראי נתעוררו ספקות שונים בענייני נוסח. חז"ל ובעקבותיהם הרמ"ה הולכים בדרך של הכרעה אקלקטית, לפי אמת מידה הלכתית של 'רוב ומיעוט', ואילו הרמב"ם סומך בשתי ידיו על כתב היד המפורסם – 'הכתר', ודוחה מפניו כל גרסה אחרת. במאתיים השנים האחרונות, ראינו שתי גישות בדרך הטיפול בהתלבטויות בענייני נוסח. אנו עדים מצד אחד לדרך ההכרעה של ספיר וקמחי מאיי המתאמצים מאוד להכריע לפי 'הכתר', ומצד שני, בקהילות אשכנזיות שונות, מעדלפים שלא להכריע, ובמקום זאת מחדשים פוסקים שונים, שאינם תלויים זה בזה, מנהגים של קריאות כפולות בבחינת "טוב אשר תאחו בזה וגם-מזה אל-תנח את-ידך כי-ירא אלקים יצא את-כלם" (קהלת ז, יח).

לעיל הבאנו את ר' שמחה בונם המעיז, כי ראה במגילת סבו, החתם סופר, תיקונים בין השיטות אשר נעשו בגוף המגילה כדי להתאימן להערות שבמסורה. נוסף, כי כל העניין הזה תמוה, שכן אפילו בתופעה של 'כתב וקרי' אין רושמים

44 לר' שלמה ידידיה מנורצי קדם חכם מסורה אחר, ר' מנחם די לוואנו, בעל אוד תורה. ספרו הוא מעיר הערות על אותן המקראות הגדולות בעניין מלא וחסר ובעניין הניקוד והטעמים; גם הוא אינו מעיר דבר על ניקוד התיבה 'זכר' בצירה ובסגול.

45 במאמר הראשון הנזכר לעיל בהערה 8, עמ' 115.

שום הערה בגוף הטקסט, אלא רק בשוליו. הדברים אמורים לגבי 'מצחפי מסורה' - ספרי מקרא שהטקסט שלהם מנוקד, מוטעם ומעוטר בהערות מסורה קטנה וגדולה – וכל שכן לגבי מגילות כשרות המשמשות לקריאה בבית הכנסת, שבהן אין כותבים הערות 'קרי'.

נראה לנו, כי לנגד חכמי ישראל, אשר הנהיגו קריאות כפולות כפתרון להתלבטויות בנוסח הטקסט המקראי, עמד דגם הפשרה והרצון 'לצאת ידי כל הדעות' אשר לא במעט מקרים שימש כיסוד בעיצוב המנהג וההלכה.⁴⁶

שפרבר⁴⁷ מביא שפע של דוגמות מתחומים שונים שבהן היתה מחלוקת בעניין זה או אחר והובילה בסופו של דבר לפתרונות כאלה בנימוק ש'אלו ואלו דברי אלוקים חיים'. כך למשל במחלוקת בין רש"י לר"ת בעניין התפילין שבה נפסק בשולחן ערוך: "ירא שמים יצא ידי שניהם ויעשה שני זוגות תפילין...". ומה קורה כאשר יש יותר משתי שיטות? האר"י הקדוש סבר שיש לצאת גם חובת אותה השיטה, ואכן בהלכות תפילין יש גם שיטה שלישית של השימושא רבא, והאר"י הקדוש החזיק זוג שלישי של תפילין, "והיה משים בבוקר ב' זוגות תפילין דרש"י ור"ת, ובמנחה היה מניח הזוג של השימושא רבא".⁴⁸ ועד היכן הדברים יכולים להגיע? זאת יכולים אנו ללמוד מן הדברים המיוחדים להגר"א שאמר לתלמידו, ר' חיים מוואלוז'ין, שאם רוצים לצאת ידי כל הדעות, "צריך הוא להניח חיי זוגות תפילין".⁴⁹

המנהג לקרוא קריאות כפולות במקרא הוא מנהג מפתיע, ואין לו אח ורע בקריאת התורה או המגילה. שהרי מקובל היה להכריע לטובת אחת הגרסות בכל המחלוקות שהיו בענייני נוסח, ניקוד או טעמים. הדוגמה האופיינית לכך היא תופעת "הקרי והכתיב" שבה אנו קוראים רק אחת מבין שתי הגרסות, וכך כותב הרד"ק בהקדמתו לנביאים הראשונים: "ונראה כי המלות האלה נמצאו כן, לפי שבגלות הראשונה אבדו הספרים ונטלטלו, והחכמים יודעי המקרא מתו, ואנשי כנסת הגדולה החזירו התורה לישנה, מצאו מחלקת בספרים והלכו בהם אחר הרוב לפי דעתם; ובמקום שלא השיגה דעתם על הבירור כתבו האחד ולא נקדו, או כתבו מבחוץ ולא כתבו מבפנים, וכן כתבו בדרך אחר מבחוץ".

46 בלשון הגמרא: "הלכך נימרינהו לתרוייהו"; ועיין למשל בתלמוד הבבלי ברכות נט,א; נט,ב; ס,ב.

47 ד' שפרבר, מנהגי ישראל, א, ירושלים תשי"ן, עמ' לט-מה.

48 על שאלת הגמ' במסכת סוטה מ,א: "בזמן ששליח ציבור אומר 'מודים' העם מה הם אומרים: יש חמש תשובות שונות: ורב פפא מסכס ואומר: "הילכך נימרינהו לכולהו".

49 ראה לעיל, הערה 47, עמ' מב-מג.

לאור הממצאים אשר הצגנו בסקירתנו הגיעו החוקרים, אשר מדבריהם הבאנו לעיל (ברויאר, יצחקי, פנקובר ושפיגל) למסקנה המעשית, כי אין מקום למנהגים האשכנזיים המאוחרים של הקריאות הכפולות,⁵⁰ אלא יש להחזיר עטרה ליושנה ולקרוא קריאה אחת בלבד כפי שעולה מן המסורה ומכתבי-היד העתיקים.

ה. על קריאת השם 'יששכר' בתורה

השם 'יששכר' שייך לקטגוריית הקרי התמידי, ובאשר לקריאתו נחלקו בעלי המסורה:⁵¹ בן-אשר גורס - 'יששכר', ללא ניקוד השי"ן השנייה (לרבות הנקודה הדיאקריטית), והקרי הוא קרי תמידי, דהיינו: בהשמעת רק אחת משתי אותיות השי"ן, כאילו נכתב 'ישכר'; לעומתו, גורס בן-נפתלי - 'יששכר' - בהשמעת שתי אותיות השי"ן (הראשונה בנקודה ימנית והשנייה בנקודה שמאלית).⁵² בעל "מנחת שיי" (תחילת המאה השבע-עשרה) התייחס לניקוד של השם הזה, וכך הוא כתב בצטטו את הרמ"ה ואת הרד"ק:⁵³ "כל אורייתא, תרין שיי"ן כתיב, חד קרי בקמץ ודגש, וחד לא קרי, הרמ"ה ז"ל. ובמכלול דף צ"ד ז"ל (=זה לשונו): ופעמים יהיו שני אותיות הדומות סמוכות ויקראו הראשונה ולא השנייה כלל וכו', וכן יששכר".

לצד הקריאה - 'יששכר', המקובלת אצל הספרדים והתימנים, נתחדשו בקהילות אשכנזיות שונות במאה השבע-עשרה ובמאה השמונה-עשרה שני מנהגים עיקריים שונים באשר לקריאת השם 'יששכר' בתורה:⁵⁴

(1) לקרו 'יששכר' עד פרשת פנחס שבספר במדבר, ומפרשת פנחס לקרו 'יששכר'.

(2) רק בהיקרות הראשונה של השם בתורה לקרו 'יששכר' (בר' ל, יח), ואילו בכל המקרים האחרים לקרו 'יששכר'.

50 על מנהגים נוספים בקריאת המגילה ראה י"ש שפיגל, במאמר הראשון הנוכח לעיל בהערה 8, עמ' 114-115.

51 ראה: ס' החילופים בין בן-אשר ובין בן-נפתלי של מישאל בן-עוזיאל, מהדורת א' ליפשיץ, Textus 2, ירושלים תשכ"ב, עמ' ג.

52 לפי דעה אחרת, בן-נפתלי גורס: 'יששכר'; ועל גרסאות נוספות ראה הנ"ל, Textus 4, ירושלים 1964 עמ' 16-17.

53 בבראשית ל, יח, ד"ה: 'יששכר' - הוא ההיקרות הראשונה של השם הזה בתנ"ך.

54 ראה בהרחבה ב'המעין': ש' אדלר, כרך ז (תשכ"ז), עמ' 19-20; ש' אש, כרך ז (תשכ"ז), עמ' 43-45; א' ויזנברג, כרך ח (תשכ"ח), עמ' 71-80; וכן ד' יצחקי, צפונות יז (תשנ"ג), עמ' נט-סד.

המקור לשני מנהגים אלה נעוץ בניסיון לתת הסבר מדרשי לחילוף בתורה בשמו של אחד מארבעת בניו של יששכר הנקרא בשני שמות שונים: בבר' מו, יג הוא נקרא 'יוב', ואילו בבמ' כו כג-כד הוא נקרא בשם 'ישוב'.⁵⁵ הסבר זה מובא בדברי "נחלת יעקב"⁵⁶ והוא עורר עליו תגובות חריפות מצד מדקדקים שונים:

(א) בראש המתנגדים היה ר' שלמה זלמן הענא, המדקדק הידוע, אשר כתב (שערי תפילה, יעסניץ 1725, סי' שכג): "ועתה חדשים מקרוב באו המעוותים הקריאה הנכונה וקוראים מלת יששכר בשתי שינין עד פי' (פרשת) פנחס, ומפי' פנחס קוראים רק שי"ן אחת כמ"ש (= כמו שכתב) בעל נחלת יעקב".

(ב) מתנגד אחר היה ר' וואלף היידנהיים (הרוו"ה), שכתב:⁵⁷ "שכבר הורו החכמים המובהקים כי השי"ן השני נכתב ואיננו נקרא כלל וכלל וכו', לכן אל תשעה אל דברי חלומות של בעל נחלת יעקב והסומכים עליו וכו', וכולם ישא הרוח וכו' והאמת כי המחבר "נחלת יעקב" לא ידע מענין הקריאה הנכונה כל מאומה, וכהנה שיבושים רבים בספרו להמעיין בו".⁵⁸

גם למנהג השני קמו מתנגדים, ור' שלמה זובנא כותב למשל:⁵⁹ "אכן עתה מקרוב צמחו דעות חדשות בין ההמוניים בענין קריאת המלה הזאת, י"א כי רק בפעם הראשון שבא בתורה קורין ב' השיני"ן, וי"א כי עד פי' פנחס קורין שניהם ומשם ואילך קורין אחת".

למרות קריאותיהם של חכמי מסורה ושל מדקדקים שונים שלא לחרוג מהקריאה, שנפסקה להלכה על-פי קריאתו של בן-אשר, יש לנו מקורות מאוחרים, המצביעים על כך שלא נעקרו המנהגים החדשים המוטעים, בבחינת שבשתא כיוון דעל על, והמשיכו להתקיים גם במאה השמונה עשרה ועד המאה העשרים.

55 ראה פרטים נוספים במאמרי: "על קריאת השם יששכר בתורה", בתוך: דף שבעי מספר 314 (פרשת ויצא, תשי"ס), אוניברסיטת בר-אילן, עמ' 2-5.

56 יעקב קאפיל בן אהרן זסלבר, זולצבאך 1686.

57 ישום שכל', בתוך: חומש תורת אלהים, אויפנבאך 1797 (בר' ל, יח).

58 אדלר (ראה הערה 54) מעיר, כי בשתיים מההוצאות שלו לתורה מתוך השלוש, אשר הופיעו בשנת תקע"ח, נדפס השם 'יששכר' בהופעתו הראשונה (בר' ל, יח) עם נקודה בשי"ן השנייה, אבל בלי שוא. וראה גם את הערה (ב) במאמרו של ד"ר אש (ראה הערה 54), עמ' 45.

59 'תיקון סופרים', בתוך: נתיבות שלום, ברלין 1783, בדבריו על 'יששכר' בבר' ל, יח.

י"ש פנקובר⁶⁰ מביא, בין היתר, עדויות, כי שני המנהגים החדשים בעניין קריאת השם 'יששכר' המשיכו להתקיים גם במאה התשע-עשרה בקהילות אשכנזיות שונות. בספר בראשית, המתורגם ומבואר לגרמנית על-ידי ש"ר הירש (בתוך: חמשה חומשי תורה, פרנקפורט דמיין, 1867-1878), מנוקד השם 'יששכר' בברי' ל, יח כך: 'יששכר', ורשום בלועזית: 'Jissachar' עובדה המשקפת הגייה בשתי שיניין; ואילו בשאר המקומות בתורה מנוקד כך: 'יששכר', ורשום בלועזית: 'Jissachar'.⁶¹

גם בתקופה זו קמו מתנגדים למנהגים החדשים. רש"י נטר, למשל, כותב בחומש מהדורתו (ווין 1859), בלקט המסורה אשר חידש: "כל או' תרין שיניין כתבן ולא קרין, אפי' דין". הוזה אומר: בכל התורה (אורייתא) כתוב השם 'יששכר' בשתי שיניין, אך קוראים רק אחת, כולל את ההיקרות שבבראשית ל, יח. הדגשה זו באה בעקבות המנהג החדש לקרוא את 'יששכר' שבבי' ל, יח בשתי שיניין.

במאה שלנו, מוסיף פנקובר, יש עדיין מקומות בודדים המחזיקים באותם מנהגים משונים, כגון: בבתי מדרשות של חסידים בלונדון, וכן בכמה מחוזות בגרמניה בשנות העשרים והשלושים של המאה. על רקע זה מעניינת במיוחד הערתו של פנקובר בדבר המנהג שחידש רי"ד סלובייצ'יק במניין שלו, לקרוא את השם 'יששכר' פעמיים עד פרשת פנחס - פעם בשתי שיניין ופעם בשיין אחת, ומשם ואילך לקרוא רק בשיין אחת.⁶²

בנוסף לשני המנהגים העיקריים הנ"ל מביא די' יצחקי⁶³ עדויות לשני מנהגים נוספים לקריאת השם 'יששכר':

(א) בספר בראשית (בסה"כ ארבע פעמים) השם נקרא בשתי שיניין ובשאר (חמש עשרה פעמים) בשיין אחת.

(ב) בכל מקום נקרא השם בשתי שיניין, הוזה אומר: לפי דעה זו אין כלל במילה זו עניין לקרי וכתוב.

שפרבר מזכיר מנהג נוסף, ולפיו קוראים את שבעת המקומות הראשונים של היקרות השם 'יששכר' בתרי שיניין כבן-נפתלי, ואח"כ בשיין אחת.⁶⁴

60 לעיל הערה 9, עמ' 117-122.

61 הנ"ל, עמ' 120-121.

62 הנ"ל, עמ' 121.

63 עמ' נט במאמר הנזכר בהערה 54.

64 ראה לעיל הערה 47, עמ' מד.

הקריאה הכפולה במילה 'יששכר' מצטרפת אפוא למנהגים החדשים שנתחדשו במאות האחרונות באשכנז. ואעפ"י שלא קראו קריאה כפולה באותה המילה כמו בדוגמות שפירטנו לעיל, מ"מ התמיהה במקרה של 'יששכר' מתעצמת עוד יותר לנוכח ריבוי שיטות הקריאה ולנוכח העובדה שלא מצאנו את ורע לתופעה שבה מחלקים את התורה לשני חלקים: בחלק הראשון קוראים מילה מסוימת בדרך אחת, ובחלק השני קוראים אותה המילה בדרך אחרת. לאור הנ"ל טוענים הרב ד' יצחקי וד"ר י' פנקובר, כי אין מקום לשיטות שונות בקריאת השם, ומן הראוי לקרוא בכל מקום בשי"ן אחת כדעת בן-אשר ובהתאם לכתבי-היד הטברניים המדויקים.